

Agata Dąbrowska
Uniwersytet Łódzki
e-mail: dabrowskaagata2709@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9708-0657

Prawo instrumentalne czy zinstrumentalizowane – kilka uwag o prawie III Rzeszy¹

Streszczenie

Prawo pełni funkcję regulacyjną w życiu społecznym. Jest to powiązane z jego instrumentalnym charakterem. Wykorzystywanie tego potencjału przyjmuje formę instrumentalizacji prawa. To zjawisko może mieć miejsce zarówno w procesie stanowienia prawa, jak i jego interpretacji i stosowania. Można dostrzec pozytywne i negatywne formy instrumentalizacji prawa. Niniejsza praca ma na celu ukazanie różnicy między charakterem instrumentalnym prawa a jego instrumentalizacją na przykładzie prawa III Rzeszy. Z tego względu zostanie przeprowadzona analiza pojęć instrumentalizacji prawa, jego instrumentalnego charakteru oraz instrumentalnego użycia. Pozwoli to na oznaczenie ich granic i odniesienie do wybranych, konkretnych instytucji prawa III Rzeszy. Dodatkowo zostanie przedstawione tło historycznoprawne funkcjonowania wskazanych rozwiązań prawnych, co ukaze różnice między analizowanymi działaniami na przykładach z praktyki stanowienia, interpretacji i stosowania prawa w historii.

¹ Pragnę wyrazić wdzięczność dla śp. dra hab. Tomasza Bekrychta za wszelkie uwagi do pierwszej wersji niniejszego artykułu. Współpraca z Profesorem była dla mnie źródłem inspiracji i motywacji do dalszego rozwoju.

Słowa kluczowe: instrumentalizacja prawa, instrumentalny charakter prawa, III Rzesza, prawo nazistowskie, formuła Radbrucha

Wprowadzenie

Prawo spełnia wiele funkcji, jest m.in. regulatorem oddziaływań społecznych, wśród których można wymienić legitymizowanie władzy czy kierowanie zachowaniami ludzkimi². Są to jednocześnie najbardziej kluczowe zadania prawa z punktu widzenia społeczeństwa³. Funkcje prawa wynikają z jego instrumentalnego charakteru oraz wiążą się z różnymi formami jego instrumentalizacji. Realizacja funkcji społecznych prawa jest możliwa dzięki jego instrumentalnemu charakterowi oraz stanowi jedną z przyczyn jego instrumentalizacji. Z perspektywy teorii prawa mamy więc do czynienia z trzema zjawiskami: instrumentalnym charakterem, instrumentalizacją oraz instrumentalnym użyciem, których analiza i rozgraniczenie będą stanowiły oś dalszych rozważań. Współcześnie w nauce prawa dostrzegane są różnice między instrumentalnym charakterem prawa a aktami mającymi na celu jego instrumentalizację⁴. Znamiona instrumentalizacji mogą mieć działania zarówno twórców prawa, jak i podmiotów, które je interpretują, stosują lub opisują⁵. Warto przyjrzeć się tym zjawiskom z perspektywy historycznej, co może przyczynić się do krytycznego myślenia o współczesnych poglądach dotyczących funkcji prawa. Podstawą rozważań jest przyjęcie założenia, że prawo podlega ocenie aksjologicznej, co za tym idzie – podlegają jej także poszczególne akty instrumentalizacji⁶. Celem niniejszego artykułu jest krytyczna analiza przemian prawnych III Rzeszy w kontekście całości zjawiska instrumentalności prawa. Dla osiągnięcia tego celu ważne

2 I. Bogucka, *Funkcje prawa*, w: *Wielka encyklopedia prawa. T. VII. Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2016, s. 164.

3 Szerzej zob. K. Machowicz, *Prawo jako instrument zarządzania państwem*, w: M. Pawlak (red.), *Nowe tendencje w zarządzaniu*, t. 6, Lublin 2015, s. 26.

4 W. Gromski, *Akty instrumentalizacji prawa i ich granice*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2018, t. CXIV, nr 3833, s. 95–106; A. Kotowski, *Instrumentalizacja prawa i instrumentalne użycie prawa a jego wykładnia*, „Studia Prawnicze” 2016, t. 208, nr 4, s. 39–67; S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji prawa i ochronie przed nią*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2017, nr 3791, s. 107–112.

5 A. Bator, *Granice instrumentalizacji instytucji prawnych w procesie karnym: uwagi z perspektywy teorii prawa*, w: D. Gruszecka, J. Skorupka (red.), *Granice procesu karnego: legalność działań uczestników postępowania*, Warszawa 2015, s. 79–100; S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji...*, s. 108.

6 A. Bator, *Granice instrumentalizacji...*, s. 79–80; K. Machowicz, *Prawo jako instrument...*, s. 25–26.

będzie przedstawienie poszczególnych działań legislacyjnych i ich analiza w kontekście instrumentalności i instrumentalizacji prawa⁷. Z uwagi na to, że w sferze wymiaru sprawiedliwości analizowane zjawiska skupiają się jak w soczewce, praca została poświęcona w dużej mierze analizie przejawów instrumentalności widocznych w sądownictwie. Orzecznictwo sądowe nie jest elementem samodzielnym – funkcjonuje w szerokiej siatce konotacji prawnych i politycznych, które niewątpliwie mogą mieć wpływ na kształtowanie się linii orzeczniczych i postawy sędziów.

Praca została podzielona na kilka etapów umożliwiających przedstawienie różnych aspektów analizowanego zjawiska. Artykuł łączy w sobie elementy analizy historycznoprawnej i filozoficznoprawnej. W pierwszej części zarysowano tło historyczne i podstawy prawne funkcjonowania sądów oraz ferowanych wyroków. Omówiono podstawy ustrojowe III Rzeszy i to, jak przekładały się one na organizację wymiaru sprawiedliwości. Następnie przedstawiono przykłady ustaw stosowanych w sądach specjalnych w konfrontacji z naczelnymi zasadami prawa karnego, co pozwoliło na przejście do analizy pojęcia skazania według zdrowego poczucia narodowego. W części filozoficznoprawnej zarysowano główne tezy filozofii prawa Gustava Radbrucha, stanowiące jeden z punktów odniesienia przy ocenie prawa III Rzeszy. Scharakteryzowano także pojęcia instrumentalnego charakteru prawa, instrumentalizacji oraz instrumentalnego użycia prawa i zestawiono je z przykładami działań podejmowanych w III Rzeszy. W pracy wykorzystano elementy analiz prawnokarnej i filozoficznoprawnej. Dużą uwagę poświęcono pojęciu ukarania według zdrowego poczucia narodowego, które jest jednym z najbardziej rażących praktycznych przykładów wykorzystywania norm prawnych dla realizacji celów politycznych.

Przemiany prawa w państwie niemieckim po 1933 roku

Analizę przejawów instrumentalizacji prawa III Rzeszy należy rozpocząć od najbardziej ogólnych uwag, które będą tłem dla dalszych rozważań i pozwolą odpowiedzieć na pytanie, jak wyglądał system stanowienia prawa oraz organizacja sądownictwa w czasie II wojny światowej w III Rzeszy. Z punktu widzenia ustrojowego wciąż obowiązywała konstytucja weimarska⁸. Ustawa zasadnicza, choć

7 Należy zaznaczyć, że z uwagi na bardzo rozległe źródła w tym zakresie przedmiotem odwołania będą jedynie wyselekcjonowane akty prawne. Celem pracy jest analiza zjawisk teoretycznoprawnych, co uzasadnia wybór powszechnie znanych ustaw i rozporządzeń prawa nazistowskiego. Pozwoli to także na ułatwienie odbioru tekstu przedstawicielom różnych dyscyplin.

8 N. Tończyk, *Konstytucja Republiki Weimarskiej z 11 sierpnia 1919 roku jako demokratyczna podstawa prawna totalitarnego państwa*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2014, nr 14, s. 391.

nowoczesna i wprowadzająca demokratyczne standardy, nie została dostosowana do realiów Republiki Weimarskiej i nigdy nie była w pełni realizowana. Formalne obowiązywanie ustawy zakończył dopiero upadek III Rzeszy, jednak odejście od jej regulacji było widoczne znacznie wcześniej. Dojście do władzy NSDAP oraz powołanie Adolfa Hitlera na urząd Kanclerza Rzeszy rozpoczęły schyłkowy okres stosowania norm konstytucji weimarskiej. Już 23 lutego 1933 roku uchwalono rozporządzenie o ochronie narodu i państwa⁹. Doprowadziło to do likwidacji podstawowych praw konstytucyjnych i rozpoczęło proces tworzenia państwa narodowosocjalistycznego oraz likwidację ładu weimarskiego¹⁰. Najważniejszym aktem z perspektywy dalszych rozważań jest ustawa o pełnomocnictwach¹¹, uchwalona 23 marca 1933 roku. Ograniczała ona możliwości ustawodawcze rządu wyłącznie do zakazu likwidacji podstawowych urzędów konstytucyjnych (Reichstag, Prezydent, Kanclerz, Rząd)¹². Artykuł 2 ustawy o pełnomocnictwach natomiast wprost upoważniał do stanowienia prawa odbiegającego od konstytucji weimarskiej. Pozwoliło to na zachowanie fikcji konstytucyjności prawa. Od 1933 roku do głównych źródeł prawa należały zarządzenia Hitlera o randze ustawowej oraz dekrety gabinetu tzw. ustawy rządowe. Co ważne, procedura ich uchwalania nie wymagała udziału parlamentu, zatem akty uchwalane na jej podstawie były pozbawione parlamentarnej oraz następczej kontroli implementowanych norm¹³.

Przykładem aktu prawnego uchwalonego w konsekwencji nadzwyczajnych pełnomocnictw jest *Heimtückegesetz*, czyli prawo przeciwko podstępnym atakom na państwo i partię oraz o ochronie mundurów partyjnych z 20 grudnia 1934 roku¹⁴. Został on uchwalony niewątpliwie wyłącznie dla realizacji politycznych celów. W Polsce znany jest szerzej jako ustawa o zdradzie lub ustawa o ochronie mundurów / o mundurach. Na jej podstawie znacznie ograniczono wolność słowa i dokonano penalizacji wszystkich krytycznych wypowiedzi o Rządzie, Rzeszy lub

9 Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat, RGBl. I, S. 83, 28 lutego 1933 r., też Reichstagsbrandverordnung.

10 N. Tończyk, *Konstytucja Republiki Weimarskiej...*, s. 392.

11 Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich, RGBl. I S. 141, 23 marca 1933. Oficjalna nazwa „Ustawa o zabezpieczeniu narodu i państwa przed nieszczęściem”, powszechnie znana jako „Ermächtigungsgesetz”.

12 W. Wichert, *Ustawa o pełnomocnictwach (Ermächtigungsgesetz) z 23 marca 1933 roku jako katalizator budowy państwa wodzowskiego w Niemczech*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2019, t. 3959, nr 4, s. 35.

13 M. Becker, *Sądownictwo niemieckie i jego rola w okupacyjnej polityce na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy 1939–1945*, Warszawa 2020, s. 59.

14 *Gesetz gegen heimtückische Angriffe auf Staat und Partei und zum Schutz der Parteiuniformen vom 20. Dezember 1934*, RGBl I S. 1269, 20 grudnia 1934 r.

Partii (NSDAP). Kolejnym aktem uchwalanym już w czasie wojny były m.in. rozporządzenia o wprowadzeniu niemieckiego prawa karnego na terenach wschodnich z 6 czerwca 1940 roku, a następnie rozporządzenia w sprawie systemu wymiaru sprawiedliwości wobec Polaków i Żydów na zajętych terytoriach z 4 grudnia 1941 roku¹⁵. Przyglądając się jedynie ramowym zagadnieniom dotyczącym ustawodawstwa niemieckiego w okresie poprzedzającym wojnę i z czasów II wojny światowej, można dostrzec liczne nieprawidłowości. Należy przyznać rację M. Beckerowi, który stwierdził, że „[p]o 1933 r. zmieniono nie tylko system prawny, lecz także dokonano transformacji organizacyjnej wymiaru sprawiedliwości, dopasowując go do potrzeb nowej, narodowosocjalistycznej władzy”¹⁶. To stwierdzenie pokazuje, jak ogromne zmiany zaszły w strukturze prawnej państwa niemieckiego oraz jakie były główne motywacje ich wprowadzania.

Warto w tym miejscu wskazać najważniejsze cechy organizacji sądownictwa w III Rzeszy, a przede wszystkim sądów specjalnych¹⁷. Choć instytucja sądu specjalnego była znana wcześniej w Republice Weimarskiej, od 1933 roku stopniowo zmieniała się jej rola¹⁸. Sądy specjalne były powoływane jako stałe organy, a nie, jak dotychczas, tylko tymczasowe, ich kompetencje i ilość były stopniowo zwiększane – miały stanowić odpowiedź na zbyt małą efektywność sądów powszechnych w zwalczaniu przeciwników politycznych¹⁹. Zasady procesu sądowego w sądach specjalnych zostały podporządkowane celom ideologicznym i ich sprawnej realizacji²⁰. Proces przed sądem specjalnym odbywał się w trybie przyspieszonym. Po uproszczeniu procedury w 1940 roku rozprawa była wyznaczana w ciągu 24 godzin²¹. Już na tym etapie widać, że głównym celem zmiany organizacji wymiaru sprawiedliwości i powiększania roli sądów specjalnych było zwiększenie efektywności i znaczne uproszczenie doprowadzania do skazań z przyczyn politycznych. Należy pamiętać, że procedura ta była stosowana także na ziemiach

15 Verordnung über die Strafrechtspflege gegen Polen und Juden in den eingegliederten Ostgebieten, RGBl. 1941 Teil I, Nr. 140, 4 grudnia 1941 r. Powszechnie stosowane nazwy: niem. *Polenstrafrechtsverordnung*, pol. rozporządzenie o sądownictwie karnym dla Polaków i Żydów na przyłączonych terenach wschodnich.

16 M. Becker, *Sądownictwo niemieckie...*, s. 62.

17 Niem. *Sondergericht das*.

18 P. Stalski, *Sądownictwo III Rzeszy w latach 1933–1945*, Wrocław 2015, s. 94.

19 Ibidem, s. 194.

20 K. Graczyk, *Sądy specjalne III Rzeszy jako „sądy doraźne frontu wewnętrznego” (1933–1945)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, nr 2, s. 167.

21 K. Graczyk, *Wznowienie postępowania karnego w praktyce Sądu Specjalnego w Katowicach (Sondergericht Kattowitz) 1939–1945*, „Z Dziejów Prawa” 2019, t. 12, nr 20, s. 599–601; P. Stalski, *Sądownictwo III Rzeszy...*, s. 195–196.

polskich wcielonych do III Rzeszy. Reforma procedury z 1940 roku znacznie poszerzyła kompetencje prokuratorów, którzy odtąd mogli dowolnie decydować o wniesieniu oskarżenia po uznaniu przestępstwa za szczególnie ciężkie bądź zagrażające bezpieczeństwu publicznemu lub porządkowi. Prokurator nie był zobowiązany do wniesienia pisemnego aktu oskarżenia, co w ogromnym stopniu wpływało na niepewną sytuację oskarżonych w procesach. O dopuszczeniu dowodów i ich ocenie decydował przewodniczący, tak samo jak o zatrzymaniu oskarżonego oraz wyznaczeniu rozprawy głównej. Z uwagi na polityczne nominacje na urzędy sędziów w sądach specjalnych można przypuszczać, że poszczególne elementy procesu, m.in. wspomniana ocena dowodów w procesach, były przeprowadzane zgodnie z wymogami ideologii narodowosocjalistycznej. Na podstawie przywołanego wcześniej *Polenstrafrechtsverordnung* sądy mogły także odstąpić od stosowania przepisów na korzyść procedury odpowiadającej potrzebie danej sprawy²². Ponadto postępowanie przed sądem specjalnym było jednoinstancyjne, istniała możliwość ubiegania się o wznowienie postępowania bądź łaskę. W praktyce jednak przepisy o wznowieniu postępowania nie były powszechnie stosowane lub nie przynosiły korzystnych dla skazanych rezultatów²³.

Przedstawienie generalnych zasad stanowienia prawa i organizacji wymiaru sprawiedliwości pozwala dostrzec liczne wypaczenia systemowe. Wspomniany brak dwuinstancyjności procesu, ocena dowodów przez sędziów powoływanych z nominacji politycznej nie były jedynymi naruszeniami zasad prawa. Warto w tym miejscu wspomnieć także instytucję tzw. listów sędziowskich, które były tworzone w celu promowania rozstrzygnięć i uzasadnień zgodnych ideologią nazistowską²⁴. W kolejnej części wskazane zostaną zasady prawa karnego materialnego, które były naruszane przez nazistowski wymiar sprawiedliwości.

²² M. Becker, *Sądownictwo niemieckie...*, s. 200.

²³ K. Graczyk, *Wznowienie postępowania...*, s. 600–602.

²⁴ Zob. H. Boberach, R.M.W. Kempner, T. Rasehorn (red.), *Richterbriefe, Dokumente zur Beeinflussung der deutschen Rechtsprechung 1942–1944*, „Schriften des Bundesarchivs”, Boppard am Rhein 1975; B. Neścior, *Prawno-organizacyjne aspekty wcielania do III Rzeszy Sudetenlandu i Austrii*, praca doktorska, Repozytorium UW, Warszawa 2020, s. 110; A. Wrzyszczyk, *Oddziaływanie ideologii nazistowskiej na sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 2009, t. XXXI, nr 3154, s. 100.

Wypaczenia fundamentalnych zasad wymiaru sprawiedliwości w III Rzeszy

Wymiar sprawiedliwości jest jedną z najważniejszych sfer funkcjonowania państwa. Jak zostało wspomniane na wstępie, instrumentalizacja prawa może być dokonywana nie tylko w sferze jego tworzenia, ale także interpretacji i stosowania. Celowe jest zatem poświęcenie uwagi przemianom prawnym związanym z organizacją sądownictwa i wymiarem sprawiedliwości. Dla jasności wyводу należy przywołać podstawowe zasady prawa karnego i zestawić je z wypaczeniami, jakich dokonał w procesie stanowienia i stosowania prawa nazizm. W nauce prawa karnego jedną z najdonioślejszych zasad jest zasada *nullum crimen sine lege*. Funkcjonuje ona jednak precyzowana kolejnymi dopełnieniami, tworząc system sprzężonych, fundamentalnych zasad. Określenia te wskazują na cechy, jakie powinno spełniać prawo, aby mogło się stać podstawą odpowiedzialności karnej. Należy jednak pamiętać, że wspomniana zasada, nawet uzupełniana kolejnymi warunkami, nie jest jedyną obecną w systemie prawa karnego, a została przywołana dla ukazania rażących naruszeń prawa karnego III Rzeszy²⁵.

Nullum crimen sine lege w swej podstawowej i powszechnie znanej wersji oznacza dosłownie 'nie ma przestępstwa bez prawa'. Aby jednak w pełni uchwycić sedno tej zasady, należy dodać przymiotniki *scripta, praevia, certa* – także *stricta*. Wymóg pisemności źródła prawa jest jednym z najbardziej oczywistych. Jednak prawo, które ma być stosowane, powinno być określone przepisami i normami, a nie opierać się na zwyczaju czy ideologii. Zasadę *nullum crimen sine lege praevia* określa także druga, powszechnie znana paremia łacińska – *lex retro non agit*, stawiając przed prawem zakaz działania retroaktywnego, czyli zakaz karania za czyny, których popełnienie nie było zagrożone karą w chwili ich popełnienia. Przykładów łamania tej zasady dostarcza prawo niemieckie w okresie przedwojennym. Już 28 lutego 1933 roku w rozporządzeniu o ochronie narodu i Rzeszy wprowadzono zasadę retroaktywności prawa, również obarczonego bardziej dolegliwą sankcją. Podobnie kryzys wywołany pożarem Reichstagu wymagał od władz nadzwyczajnych rozwiązań, tym samym doprowadzono do uchwalenia *Lex van der Lubbe*, które pozwoliło na stracenie sprawcy pożaru²⁶.

Zasada *nullum crimen sine lege certa* oznacza natomiast, że norma ma w sposób precyzyjny określać rodzaj penalizowanego czynu. Należy wziąć tutaj pod uwagę, że

25 Więcej szczegółowych uwag dotyczących teorii nazistowskiego prawa karnego zob. Z. Jędrzejewski, *Pojęcie przestępstwa w doktrynie prawa karnego Niemiec hitlerowskich w ujęciu tzw. szkoły kilońskiej*, „Ius Novum” 2011, nr 2, s. 17–20.

26 *Gesetz über Verhängung und Vollzug der Todesstrafe*, RGBl I 1933 s. 151, 29 marca 1933 r.

ten postulat z uwagi na sposób budowy przepisów i technikę legislacyjną często nawet współcześnie jest realizowany w bardziej szczegółowym zakresie przez doktrynę i orzecznictwo. Przede wszystkim zasada ta przejawia się w prawodawstwie zakazem stosowania analogii w prawie publicznym w szczególności w prawie karnym.

Najbardziej rażącym naruszeniem zakazu analogii w prawie karnym jest możliwość ukarania według zdrowego poczucia narodowego. Została ona wprowadzona do kodeksu karnego 1 września 1935 roku, co stanowiło zaprzeczenie pewności prawa karnego wyrażonej w zasadzie *nullum crimen sine lege certa*. Odtąd jeżeli zostało popełnione przestępstwo, które nie było zabronione wprost przepisami prawa karnego, ale wymagało ukarania w myśl zdrowego poczucia narodowego, rolą sądu było zbadanie, czy czyn nie odpowiada ogólnej myśli innego przepisu karnego²⁷. Stanowi to naruszenie zasad prawa karnego i sprawiedliwego procesu sądowego. Stosowanie w prawie klauzul generalnych, zwrotów nieostrych lub ocennych jest nieuniknione. We współczesnej nauce prawa nadal jednak pojawiają się spory dotyczące charakteru, zastosowania i zakresu określonych wyrażeń. M. Zirk-Sadowski zwraca uwagę na konieczność rozróżniania ocen o charakterze ewaluacyjnym oraz szacunkowym (estymacyjnym)²⁸. Poddając pod rozwagę klauzulę zdrowego poczucia narodowego, za oczywiste można uznać, że nie ma możliwości stworzenia zamkniętego zakresu znaczeniowego tego pojęcia, choć z punktu widzenia języka prawnego być może nie jest widoczna znaczna różnica między wspomnianym wyrażeniem a np. stosowanym współcześnie odwołaniem do dobrych obyczajów czy zasad współżycia społecznego. Wyrażenie to, interpretowane w kontekście, w jakim znajdowało zastosowanie w praktyce, nie może jednak zostać pozbawione zabarwienia ideologicznego – wpływu narodowego socjalizmu na prawo, któremu nie opierało się także kształcenie prawników²⁹. Należy zauważyć, że język prawny i prawniczy w III Rzeszy zawierał wiele określeń nieostrych, spośród których można wyróżnić np. „rasowo obcy”, „dobro Rzeszy”, „wspólnota narodowa”. Każde z tych pojęć mogło być wykorzystywane w procesie wymiaru sprawiedliwości przez sędziów, prokuratorów, Gestapo, a ich znaczenie mogło być dopasowane do konkretnych przypadków. Doprowadziło to do umożliwienia stosowania analogii – skazania na podstawie przepisów, które nie mogłyby mieć bezpośredniego zastosowania w odniesieniu do konkretnego czynu³⁰. Stworzenie

27 W. Kulesza, *Crimen laesae iustitiae odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, s. 26.

28 M. Zirk-Sadowski, *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1980, s. 97.

29 M. Becker, *Sądownictwo niemieckie...*, s. 59.

30 Ł. Bolesta, *Prawo karne III Rzeszy instrumentem polityki państwa totalitarnego*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, t. 16, nr 32, s. 210.

quasi-dyrektywy oceny czynów z perspektywy „zdrowego poczucia narodowego” spowodowało, że sytuacja prawna stała się bardzo niejasna. Umożliwiając przypisywanie czynów, które nie były wprost zabronione przepisami prawa, naruszano jedną z fundamentalnych wartości – pewność prawa. Zasadę *nulla poena sine lege* zastąpiono natomiast zasadą *nullum crimen sine poena* – nie ma przestępstwa bez kary.

Prawo III Rzeszy zostało zinstrumentalizowane przez naruszenie fundamentalnych zasad prawa, w szczególności prawa karnego. Umożliwiło to wypełnianie przez nie wielu charakterystycznych dla ustroju totalitarnego funkcji, m.in. represyjnej, segregacyjnej czy legitymizacyjnej³¹.

Formuła Radbrucha, filozoficznoprawny argument przeciwko prawu rażąco niesprawiedliwemu – instrumentalność a instrumentalizacja prawa

Interesująca w kontekście rozważań nad prawem III Rzeszy jest filozofia Gustava Radbrucha. Można ją podzielić na dwa zasadnicze etapy – przedwojenny i powojenny. W 1932 roku Radbruch przedstawił swoją wizję filozofii prawa, według której postrzegał on prawo przez pryzmat jego idei – sprawiedliwości. Na ideę prawa składają się natomiast trzy wartości – celowość ze względu na interes społeczny, bezpieczeństwo prawne i sprawiedliwość rozdzielcza³². Filozof przed wojną dostrzegał możliwość zaistnienia antynomii między poszczególnymi wartościami. W momencie konfliktu wartości przyznawał prym bezpieczeństwu prawnemu, które w powojennych artykułach nadal uważał za element pierwszoplanowy idei prawa³³. Wprowadził jednak do swojej teorii pojęcie „rażącej niesprawiedliwości prawa”. Stworzył przy tym trzy tezy współcześnie znane jako formuła Radbrucha, co w znaczącym stopniu wpłynęło na doktrynę prawa³⁴.

31 Zob. W. Uruszczak, *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „Z Dziejów Prawa” 2019, t. 12, nr 20, s. 681–707.

32 U. Kosielińska-Grabowska, *Idea sprawiedliwości u Gustawa Radbrucha*, w: B. Wojciechowski, M.J. Golecki (red.), *Rozdroża sprawiedliwości we współczesnej myśli filozoficznoprawnej*, Toruń 2008, s. 76.

33 Najważniejsze powojenne prace Radbrucha: G. Radbruch, *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*, w: *Rechtsphilosophie III*, Heidelberg 1990; G. Radbruch, *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, w: G. Radbruch, *Filozofia prawa*, Warszawa 2009; tłumaczenia najważniejszych powojennych tekstów Radbrucha przedstawił: J. Zajadło, *Radbruch*, Sopot 2016.

34 Filozofia Radbrucha była tematem podejmowanym wielokrotnie w literaturze, warto zwrócić uwagę przede wszystkim na następujące pozycje, w których analizie poddano m.in. jej wpływ na przemianę myśli filozoficznej innych prawników. T. Chauvin, *Sprawiedliwość: między celowością a bezpieczeństwem prawnym. Ewolucja poglądów Gustawa Radbrucha*, „Studia Iuridica” 1999,

Radbruch po wojnie dokonał rozrachunku z własną przedwojenną teorią. I choć pozostał zwolennikiem bezpieczeństwa prawnego jako dominującego w triadzie wartości, to dokonał podziału sytuacji stosowania prawa na stosowanie prawa „związanego” tworzonego przez legitymowany do tego organ i stosowanego zgodnie z celem normy, nieprzekraczające wymogów sprawiedliwości i sytuacje dotyczące stosowania prawa rażąco niesprawiedliwego. Nie tyle spowodowało to przesunięcie akcentów teorii Radbrucha z bezpieczeństwa na sprawiedliwość, ile pozwoliło na powstanie kwantyfikatora w postaci „prawa rażąco niesprawiedliwego”. Taki system norm, będący zaprzeczeniem realizacji interesów społecznych i sprawiedliwości, nie tylko nie powinien być stosowany przez prawników, lecz także, według Radbrucha, jest pozbawiony charakteru prawa. Ta filozoficznoprawna koncepcja pokazuje zasadniczą różnicę między charakterem instrumentalnym prawa a jego negatywną instrumentalizacją.

W nauce prawa pojawiają się stanowiska pozwalające na wykazanie różnicy między instrumentalnym charakterem, instrumentalizacją prawa a jego instrumentalnym użyciem³⁵. Aby naświetlić różnice między tymi zjawiskami, należy przeanalizować ich granice, odnosząc je do stanu prawnego III Rzeszy. Pojęcie instrumentalnego charakteru prawa w odniesieniu do jego funkcji należy rozumieć jako zdolność do ich realizacji. Należy tutaj podkreślić, że to odniesienie jest zasadne w sposób szczególny w stosunku do funkcji zewnętrznych prawa, np. funkcji społecznej czy antycypującej³⁶. Instrumentalny charakter prawa ma wspomagać realizację funkcji prawa w znaczeniu jego założonych celów, takich jak oddziaływanie społeczne, regulowanie, zapobieganie konfliktom. S. Wronkowska rozumie instrumentalność jako „zdolność do bycia środkiem osiągnięcia określonych stanów rzeczy uważanych za cenne przez tego, kto się nim posługuje”³⁷. Instrumentalizacja prawa jest natomiast zjawiskiem idącym dalej. Zakłada określenie z góry pewnej strategii za pomocą narzędzi prawnych. Jest to więc pewnego rodzaju wykorzystanie

nr XXXVII, s. 15–39; F. Haldemann, *Gustav Radbruch vs. Hans Kelsen: A Debate on Nazi Law*, „Ratio Jurisprudence” 2005, t. 18, nr 2, s. 162–178; U. Koselińska-Grabowska, *Idea sprawiedliwości...; M. Lubertowicz, Lex iniustissima non est lex. Formuła Gustava Radbrucha jako alternatywa dla międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka*, „Studia Erasmiensis Wratislaviensis” 2010, nr 4, s. 361–378; S.L. Paulson, *Lon L. Fuller, Gustav Radbruch, and the “positivist” theses*, „Law and Philosophy” 1994, nr 13, s. 313–359; J. Woleński, *O formule Radbrucha*, „Principia” 2015, nr LXI–LXII, s. 5–18; J. Zajadło, *Formuła Radbrucha. Filozofia na granicy pozytywizmu prawniczego i prawa natury*, Gdańsk 2001; J. Zajadło, *Odpowiedzialność za mur*, Gdańsk 2003; J. Zajadło, *Radbruch...*

35 W. Gromski, *Akty instrumentalizacji prawa...*, s. 98–100; A. Kotowski, *Instrumentalizacja prawa i instrumentalne użycie...*, s. 49–54; S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji...*, s. 107–108.

36 I. Bogucka, *Funkcje prawa...*, s. 165.

37 S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji...*, s. 107.

predyspozycji prawa, czyli jego instrumentalności, do realizacji założonych celów³⁸. Zastosowanie mechanizmów instrumentalizacji prawa przy jego tworzeniu może stworzyć podstawy do jego instrumentalnego użycia. Zjawisko to związane jest z procesem stosowania prawa (także sądowego stosowania prawa), na gruncie którego dochodzi do aplikacji zinstrumentalizowanych norm, a w konsekwencji do ideologizacji prawa³⁹.

W świetle powyższych rozgraniczeń pojęciowych należy uznać, że instrumentalny charakter jest właściwie podstawową cechą prawa. Jest to powiązane z przyjęciem nieredukcjonistycznej koncepcji instrumentalnego pojmowania prawa⁴⁰. Nie ulega wątpliwości, że prawo III Rzeszy miało przymiot instrumentalności. Należy więc rozważyć, czy i jakie przejawy instrumentalizacji i instrumentalnego użycia prawa miały miejsce na gruncie norm nazistowskich. Zgodnie z przedstawioną wyżej definicją instrumentalizacji jako wykorzystywania narzędzi prawnych do realizacji określonych celów warto zaznaczyć, że nie jest ona zjawiskiem jednoznacznie negatywnym. Na jej ocenę muszą wpływać główne założenia, wartości systemu prawnego. Instrumentalizacja prawa może być dokonywana bez wykraczania poza ich ramy, a także zgodnie z przyjmowanymi w danym systemie procedurami⁴¹. Przeciwnieństwem tego typu zjawiska, jest instrumentalizacja polityczna⁴². Przedstawione w pierwszej części niniejszej pracy rozważania na temat przemian prawa w III Rzeszy wskazują, że prawo nazistowskie powinno być oceniane jako spełniające warunki instrumentalizacji politycznej.

Ustawa o pełnomocnictwach⁴³ jest najbardziej rażącym przykładem aktu prawnego wydanego w celu odejścia od norm konstytucyjnych, który z punktu widzenia proceduralnego miał ułatwić zarządzanie państwem stanu wyjątkowego⁴⁴. Była ona podstawą do wprowadzania kolejnych, daleko idących zmian prawa, w sposób niezgodny z procedurami konstytucyjnymi. Instrumentalizacja prawa może być dokonywana na różnych poziomach tworzenia i stosowania prawa. Unaocznia możliwość zinstrumentalizowania prawa także na poziomie ustrojowym. Najważniejszym z jej

38 Ibidem.

39 A. Kotowski, *Instrumentalizacja prawa i instrumentalne użycie...*, s. 49–52.

40 Szerzej o redukcjonistycznej i nieredukcjonistycznej wersji instrumentalnego pojmowania prawa zob. W. Gromski, *Akty instrumentalizacji prawa...*, s. 98–99.

41 S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji...*, s. 109.

42 Zob. A. Bator, *Dogmatyka prawa wobec politycznej opresji. Czy historia myśli prawnej może nas czegoś nauczyć?*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 2, s. 201–207; S. Wronkowska, *Kilka tez o instrumentalizacji...*, s. 108.

43 *Gesetz zur Behebung...*

44 W. Wichert, *Ustawa o pełnomocnictwach...*, s. 35.

skutków była *de facto* zmiana podmiotów stanowiących prawo w państwie niemieckim, a w konsekwencji Rząd Rzeszy i Kanclerz mogli właściwie dowolnie stanowić prawo – także niezgodne z merytorycznymi wymogami konstytucji weimarskiej. Na skutek tych przemian zostało wydanych wiele ustaw i rozporządzeń, które składają się na zbrodniczy system prawa nazistowskiego. Przez przeprowadzenie szeroko zakrojonej reformy systemu wymiaru sprawiedliwości zmianie uległa struktura sądownictwa. Doprowadziło to do zmiany ustrojowej pozycji sądów specjalnych, w konsekwencji czyniąc je „wojskami pancernymi wymiaru sprawiedliwości”⁴⁵.

Przedstawione powyżej niektóre przykłady instrumentalizacji prawa w III Rzeszy doprowadzały w sferze stosowania prawa do instrumentalnych użyci prawa. Najbardziej widocznym przykładem takich działań było stosowanie prawa w sądach, w szczególności w sądach specjalnych. Wymiar sprawiedliwości był bardzo ważną sferą polityki wewnętrznej państwa niemieckiego w latach 1933–1945. Stanowił jeden z elementów panowania nad wewnętrznymi niepokojami, a także narzędzie podporządkowania ludności na ziemiach wcielanych do III Rzeszy. Nie ulega wątpliwości, że stosowanie analogii *iuris* w sądach specjalnych było możliwe dzięki jego instrumentalizacji dokonanej w sferze stanowienia prawa. Ten rodzaj analogii był możliwy dzięki stosowaniu wysoce ocennych i nieostrych kryteriów, z których najciekawszym jest zdrowe poczucie narodowe. Stosowanie takich klauzul generalnych w prawie karnym jest niewątpliwie przejawem instrumentalnego użycia prawa. Innym przykładem takich działań mogą być dokonywane po 1933 roku konfiskaty majątków żydowskich, pozbawianie *de facto* i *de iure* osób pochodzenia żydowskiego możliwości wykonywania określonych zawodów, kształcenia się czy zawierania małżeństw z Niemcami⁴⁶. Wskazane działania są przejawami wykorzystania potencjału instrumentalnego charakteru prawa poprzez jego instrumentalizację w konkretnych przypadkach stosowania prawa. Nie ulega jednak wątpliwości, że polegały one na ideologizacji prawa, czyli były naganną formą jego instrumentalizacji, która doprowadziła do odejścia od konstytucyjnych zasad prawnych i wartości systemu praw niemieckiego przed 1933 rokiem. Stanowiło to prawne usankcjonowanie działań politycznych, niezgodnych z założeniami systemu prawa. W szczególności należy podkreślić odejście od standardów moralnych i pozwalających na popełnienie licznych zbrodni prawa międzynarodowego.

W kontekście realiów III Rzeszy nie ulega wątpliwości, że prawo było narzędziem systemu nazistowskiego, które służyło celom zbrodniczym – prowadzeniu

45 Cyt. za K. Graczyk, *Sądy specjalne...*, s. 168.

46 B. Rudawski, *Mienie i rasa: Wybrane aspekty „aryzacji” majątku żydowskiego w Trzeciej Rzeszy i w kraju Warty*, „Meritum” 2016, nr 8, s. 313–315.

wojny, dyskryminacji i eksterminacji ludności. Odnosząc się ponownie do formuły Radbrucha, warto zauważyć, że zawiera ona stopniowalne kryteria oceny norm prawnych. Wychodząc od pozytywistycznego paradygmatu, uznaje bezpieczeństwo prawne jako jedną z trzech głównych wartości prawa jako idei. Co ważne, nawet w pracach powojennych jest ona postrzegana jako wartość naczelną, zapobiegająca chaosowi i dająca obywatelom pewność przepisów, którym podlegają. W tym zakresie ukazuje się świadomość filozofa, dotycząca regulacyjnej roli prawa, jego instrumentalnego charakteru, a także instrumentalizacji jako dążenia do realizacji celów danego systemu prawa. Odmowa obowiązywania norm prawnych niedających się zastosować w sposób sprawiedliwy, zawarta w pierwszej tezie formuły Radbrucha, stanowi odpowiedź na niektóre z form instrumentalizacji. Druga część wskazuje na kategoryczną niezgodę wobec prawa zinstrumentalizowanego w sposób naganny, polityczny, podlegającego ideologizacji i rażąco niesprawiedliwego. Radbruch podkreśla sprzeczność takich przepisów z ideą prawa i brak możliwości przyznania im przymiotu prawa jako takiego. W tym kontekście rozumienie trzeciej tezy formuły Radbrucha, w której winą za tryumf prawa zbrodniczego w III Rzeszy obarczony został pozytywizm prawniczy, ulega przewartościowaniu⁴⁷. Należy zauważyć, że scharakteryzowane negatywne przejawy instrumentalnego użycia prawa oraz jego politycznej instrumentalizacji nie były oparte na paradygmacie pozytywistycznym. Cechą systemu prawa nazistowskiego był natomiast wysoki stopień podatności na indoktrynację, także wśród prawników. Nie było to jednak uzależnione od stanowiska filozoficznoprawnego. Przypisywany twardemu pozytywizmowi formalizm nie stanowił przesłanki ani narzędzia służącego do dokonywania aktów instrumentalizacji i instrumentalnego stosowania prawa.

Niewątpliwie mechanizm instrumentalizacji i instrumentalnego wykorzystywania prawa był widoczny w III Rzeszy. Należy jednak zastanowić się, czy moralny ciężar wydarzeń nazizmu uzasadnia w dalszym ciągu nazywanie tych zjawisk formami

⁴⁷ Szerzej o stanowiskach pozytywistów odnośnie do prawa nazistowskiego m.in.: F. Haldemann, *Gustav Radbruch vs. Hans Kelsen...*; H. Kelsen, *Collective and individual responsibility in international law with particular regard to the punishment of war criminals*, „California Law Review” 1943, nr 31, s. 530–571; H. Kelsen, *Will the judgement in the Nuremberg Trial constitute a precedent in international law?*, „The International Law Quarterly” 1947, t. 1, nr 2, s. 153–171; H. Kelsen, *The rule against ex post facto laws and the prosecution of the axis war criminals*, <http://hydraprod.library.cornell.edu/fedora/objects/nur:02047/datastreams/pdf/content> (dostęp 13.01.2022); M.G.-S. Rovira, *Not just Pure Theory: Hans Kelsen (1881–1973) and international criminal law*, w: F. Mégret I. Tallgren (red.), *The Dawn of a Discipline: International Criminal Justice and its Early Exponents*, Cambridge 2019; T. Snarski, *Debata Hart-Fuller i jej znaczenie dla filozofii prawa*, Gdańsk 2018; M. Zalewska, *Does Hans Kelsen’s Pure Theory of Law Support the Rule of Law and Democracy?*, w: H. Takikawa (red.), *The Rule of Law and Democracy The 12th Kobe Lecture and the 1st IVR Japan International Conference*, Kyoto 2018, s. 203–215.

instrumentalizacji, czy może wykraczały one już poza ich ramy. Instrumentalizacja prawa może przyjmować zamierzone cele praktyczne, jednak w przypadku prawa nazistowskiego przyjmowała ona założenia ideologiczne. Trudno przyjąć, że popełnianie zbrodni przeciwko ludzkości czy zbrodni ludobójstwa, definiowanej po raz pierwszy podczas prac Trybunału Norymberskiego⁴⁸, jest przejawem instrumentalizacji, takim jak np. zmiany w prawie gospodarczym czy podatkowym. Zaburzenie aksjologii, które miało miejsce w prawie nazistowskim, spowodowało rażące naruszenie autonomii prawa w kulturze⁴⁹. Zmiany wprowadzone w prawie poprzez instrumentalizację jego stanowienia i przekładające się na instrumentalizację interpretacji i stosowania prawa doprowadziły do ideologizacji prawa.

Wnioski

W niniejszej pracy przedstawiono tylko wybrane i najbardziej rażące przejawy nagannej instrumentalizacji prawa w III Rzeszy. Dokonano zestawienia wniosków dotyczących instrumentalizacji prawa z filozofią prawa Radbrucha, która należy do kanonu myśli dotyczących rozliczeń II wojny światowej.

Prawo III Rzeszy było poddawane procesowi instrumentalizacji, który przejawiał się zarówno w jego stanowieniu, jak i stosowaniu. Dokonano daleko idących przemian ustrojowych, zmieniając sposób tworzenia prawa, ingerując w naczelne zasady prawne, tworząc klauzule generalne, rewidując strukturę sądownictwa. Liczne nieprawidłowości w obszarach legislacji, organizacji wymiaru sprawiedliwości, zasad sprawiedliwego procesu i prawa karnego były przejawami politycznej instrumentalizacji prawa hołdującej ideologii nazistowskiej. Z oczywistych względów przedstawione elementy organizacji wymiaru sprawiedliwości naruszają rudymentalne poczucie sprawiedliwości. Formuła ukarania według zdrowego poczucia narodowego stanowiła naruszenie zasad prawa karnego, wprowadzała czynnik wysoko oceny i nieostry w prawie karnym oraz była zaprzeczeniem pewności prawa. Zostało dowiedzione, że prawo III Rzeszy było niesprawiedliwe na wielu polach – od łamania wciąż obowiązującej konstytucji, po zaprzeczenie podstawowym jej wartościom, kończąc na popełnieniu zbrodni prawa międzynarodowego o najwyższym stopniu ciężaru moralnego. Zorganizowano podporządkowane

48 J. Sawicki, T. Cyprian, *Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie wotum*, Warszawa 1948, s. 65–70; K. Wierczyńska, *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010, s. 11–18.

49 M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 122.

nazizmowi prawo i wymiar sprawiedliwości, a także wykorzystano sądownictwo karne do wyniszczania, podporządkowania i zastraszania ludności.

Należy pamiętać, że prawo ma predyspozycję do bycia narzędziem realizacji celów politycznych. Regulowanie stosunków społecznych jest jedną z jego podstawowych funkcji. Wykorzystanie instrumentalnego charakteru prawa nie musi jednak prowadzić do jego politycznej instrumentalizacji. Wykazano, że instrumentalizacja ma charakter stopniowalny. Nie wywołując zarzutów z punktu widzenia założeń porządku prawnego, może służyć wypełnianiu najważniejszych społecznych funkcji realizacji najważniejszych zakorzenionych w systemie konstytucyjnym wartości, pozostając przy tym wolna od ideologizacji. W sytuacji realizowania celów politycznych może być oceniana negatywnie. Jednak w przypadku prawa III Rzeszy doszło do ideologizacji prawa przez naganne wykorzystanie mechanizmów jego instrumentalizacji i do prawnego sankcjonowania działań sprzecznych z wartościami konstytucyjnymi i moralnymi.

Bibliografia

- Bator A., *Dogmatyka prawa wobec politycznej opresji. Czy historia myśli prawnej może nas czegoś nauczyć?*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2021, t. 43, nr 2, <https://doi.org/10.19195/2300-7249.43.2.11>.
- Bator A., *Granice instrumentalizacji instytucji prawnych w procesie karnym: uwagi z perspektywy teorii prawa*, w: D. Gruszecka, J. Skorupka (red.), *Granice procesu karnego: legalność działań uczestników postępowania*, Warszawa 2015.
- Becker M., *Sądownictwo niemieckie i jego rola w okupacyjnej polityce na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy 1939–1945*, Warszawa 2020.
- Boberach H., Kempner R.M.W., Rasehorn T. (red.), *Richterbriefe, Dokumente zur Beeinflussung der deutschen Rechtsprechung 1942–1944*, „Schriften des Bundesarchivs”, Boppard am Rhein 1975.
- Bogucka I., *Funkcje prawa*, w: *Wielka encyklopedia prawa. T. VII. Teoria i filozofia prawa*, Warszawa 2016.
- Bolesta Ł., *Prawo karne III Rzeszy instrumentem polityki państwa totalitarnego*, „Studenckie Zeszyty Naukowe”, t. 16, nr 32.
- Chauvin T., *Sprawiedliwość: między celowością a bezpieczeństwem prawnym. Ewolucja poglądów Gustawa Radbrucha*, „Studia Iuridica” 1999, nr XXXVII.
- Graczyk K., *Sądy specjalne III Rzeszy jako „sądy doraźne frontu wewnętrznego” (1933–1945)*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, nr 2, <https://doi.org/10.15290/mhi.2019.18.02.08>.
- Graczyk K., *Wznowienie postępowania karnego w praktyce Sądu Specjalnego w Katowicach (Sondergericht Kattowitz) 1939–1945*, „Z Dziejów Prawa” 2019, t. 12, nr 20, <https://doi.org/10.31261/ZDP.2019.20.35>.

- Gromski W., *Akty instrumentalizacji prawa i ich granice*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Admiiistracji” 2018, t. CXIV, nr 3833, <https://doi.org/10.19195/0137-1134.114.5>.
- Haldemann F., *Gustav Radbruch vs. Hans Kelsen: A Debate on Nazi Law*, „Ratio Jurisprudence” 2005, t. 18, nr 2, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2005.00293.x>.
- Jędrzejewski Z., *Pojęcie przestępstwa w doktrynie prawa karnego Niemiec hitlerowskich w ujęciu tzw. szkoły kilońskiej*, „Ius Novum” 2011, nr 2.
- Kelsen H., *Collective and individual responsibility in international law with particular regard to the punishment od war criminals*, „California Law Review” 1943, nr 31, <https://doi.org/10.2307/3477207>.
- Kelsen H., *The rule against ex post facto laws and the prosecution of the axis war criminals*, <http://hydraprod.library.cornell.edu/fedora/objects/nur:02047/datastreams/pdf/content>.
- Kelsen H., *Will the judgement in the Nuremberg Trial constitute a precedent in international law?*, „The International Law Quarterly” 1947, t. 1, nr 2.
- Kosielińska-Grabowska U., *Idea sprawiedliwości u Gustawa Radbrucha*, w: B. Wojciechowski, M.J. Golecki (red.), *Rozdroża sprawiedliwości we współczesnej myśli filozoficznoprawnej*, Toruń 2008.
- Kotowski A., *Instrumentalizacja prawa i instrumentalne użycie prawa a jego wykładnia*, „Studia Prawnicze” 2016, t. 208, nr 4, <https://doi.org/10.37232/sp.2016.4.2>.
- Kulesza W., *Crimen laesea iustitiae odpowiedzialność karna sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe według prawa norymberskiego, niemieckiego, austriackiego i polskiego*, Łódź 2013, <https://doi.org/10.18778/7525-894-3>.
- Lubertowicz M., *Lex iniustissima non est lex. Formuła Gustava Radbrucha jako alternatywa dla międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka*, „Studia Erasmiiana Wratislaviensia” 2010, nr 4.
- Machowicz K., *Prawo jako instrument zarządzania państwem*, w: M. Pawlak (red.), *Nowe tendencje w zarządzaniu*, Lublin 2015, t. 6.
- Neścior B., *Prawno-organizacyjne aspekty wcielania do III Rzeszy Sudetenlandu i Austrii*, praca doktorska, repozytorium UW, Warszawa 2020.
- Paulson S.L., *Lon L.Fuller, Gustav Radbruch, and the “positivist” theses*, „Law and Philosophy” 1994, nr 13, <https://doi.org/10.1007/bf01001678>.
- Radbruch G., *Fünf Minuten Rechtsphilosophie*, w: *Rechtsphilosophie III*, Heidelberg 1990.
- Radbruch G., *Ustawowe bezprawie i ponadustawowe prawo*, w: G. Radbruch, *Filozofia prawa*, Warszawa 2009.
- Rovira M.G.-S., *Not just Pure Theory: Hans Kelsen (1881–1973) and international criminal law*, „SSRN Electronic Journal” 2019, <https://doi.org/10.2139/ssrn.3471796>.
- Rudawski B., *Mienie i rasa: Wybrane aspekty „aryzacji” majątku żydowskiego w Trzeciej Rzeszy i w kraju Warty*, „Meritum” 2016, nr 8.

- Sawicki J., Cyprian T., *Materiały norymberskie. Umowa – statut – akt oskarżenia – wyrok – radzieckie wotum*, Warszawa 1948.
- Snarski T., *Debata Hart-Fuller i jej znaczenie dla filozofii prawa*, Gdańsk 2018.
- Stalski P., *Sądownictwo III Rzeszy w latach 1933–1945*, Wrocław 2015.
- Tończyk N., *Konstytucja Republiki Weimarskiej z 11 sierpnia 1919 roku jako demokratyczna podstawa prawna totalitarnego państwa*, „*Studia Iuridica Toruniensia*” 2014, nr 14, <https://doi.org/10.12775/sit.2014.018>.
- Uruszczak W., *Perwersyjne funkcje niemieckiego „prawa” w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)*, „*Z Dziejów Prawa*” 2019, t. 12, nr 20, <https://doi.org/10.31261/ZDP.2019.20.40>.
- Wichert W., *Ustawa o pełnomocnictwach (Ermächtigungsgesetz) z 23 marca 1933 roku jako katalizator budowy państwa wodzowskiego w Niemczech*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*” 2019, t. 3959, nr 4, <https://doi.org/10.19195/2300-7249.41.4.2>.
- Wierczyńska K., *Pojęcie ludobójstwa w kontekście orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych ad hoc*, Warszawa 2010.
- Woleński J., *O formule Radbrucha*, „*Principia*” 2015, nr LXI–LXII.
- Wronkowska S., *Kilka tez o instrumentalizacji prawa i ochronie przed nią*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji*” 2017, nr 3791, <https://doi.org/10.19195/0137-1134.110.8>.
- Wrzyszc A., *Oddziaływanie ideologii nazistowskiej na sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945*, „*Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*” 2009, t. XXXI, nr 3154.
- Zajadło J., *Formuła Radbrucha. Filozofia na granicy pozytywizmu prawniczego i prawa natury*, Gdańsk 2001.
- Zajadło J., *Odpowiedzialność za mur*, Gdańsk 2003.
- Zajadło J., *Radbruch*, Sopot 2016.
- Zalewska M., *Does Hans Kelsen’s Pure Theory of Law Support the Rule of Law and Democracy?*, w: H. Takikawa (red.), *The Rule of Law and Democracy The 12th Kobe Lecture and the 1st IVR Japan International Conference*, Kyoto 2018.
- Zirk-Sadowski M., *Rozumienie ocen w języku prawnym*, Łódź 1980.
- Zirk-Sadowski M., *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa 2011.

Law of Instrumental Character or Instrumentalized Law – a Few Remarks on the Law of the Third Reich

Abstract

Law fulfils a regulatory function in social life. This is related to its instrumental nature. The exploitation of this potential assumes the form of instrumentalisation of the law.

This phenomenon can take place both in the process of law-making, as well as its interpretation and application. Both positive and reprehensible forms of law instrumentalisation can be discerned. The purpose of this paper is to characterise the difference between the instrumental character of law and its instrumentalisation on the example of the law of the Third Reich. To this end, an analysis of the concepts of instrumentalisation of law, its instrumental character as well as its instrumental use will be carried out. This will allow for determining the boundaries between them and to relate them to the selected, specific law institutions of the Third Reich. In addition, the historical and legal background of the functioning of the indicated legal solutions will be presented. This will allow to determine the aforementioned differences between the analysed activities on the basis of examples from the practice of establishing, interpreting and applying law in history.

Keywords: Instrumentalisation of law, instrumental character of law, Third Reich, Nazi law, Radbruch's formula

CYTOWANIE

Dąbrowska A., *Prawo instrumentalne czy zinstrumentalizowane – kilka uwag o prawie III Rzeszy*, „Acta Iuris Stetinensis” 2023, nr 2 (vol. 43), 43–60, DOI: 10.18276/ais.2023.43-03.